

V. évfolyam. 1899. 9. szám.
IPAROSOK OLVASÓTÁRA

Szerkesztik:
MÁRTONFY MÁRTON és SZTERÉNYI JÓZSEF

AZ IPAR TÖRTÉNETÉBŐL

(Az ipartörténetről, a művészi ipar hajdan, a nyomdászat kezdete.
Egy fejezet az iparkiállítások történetéből. Az utolsó század.)

IRTA:
CSIZIK GYULA

19 ábrával

BUDAPEST, 1899.
LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)
KÖNYVKERESKEDÉSÉNEK KIADÁSA
264–99. Budapest. Nyomatott Wodianer F. és Fiainál

TARTALOM

Az ipartörténetről

A művészi ipar hajdan

A nyomdászat kezdete

Az ipartörténetről

A műveltségtörténetnek egyik részét: az ipartörténetet eddig nem eléggé méltatták figyelemre. Ezt némileg ugyan menti az a körülmény, hogy a történelemben magának a műveltségnek nyomatékosabb méltatása is csak újabb dolog. A műveltségtörténet változatos és gazdag anyagának a szükséges előmunkálatok nélkül helyenként annyira hézagos és felületes az ismerete, hogy egyes részeinek összeállítása, összefoglalása szinte lehetetlen. És ebben a tekintetben az ipartörténet is a történetnek ama részei közé tartozik, a melyek úgyszólván a legmostohább elbánásban részesültek. Az írók az iparnak szentelnek ugyan egy pár sort vagy egy-egy rövid fejezetet; de ez az olvasót rendesen ki nem elégíti, mivel e kis fejezetek vagy nagyon is általánosan vannak tartva, vagy úgy a hogy csak egyes részleteket tárgyalnak, a melyekkel megint az összefoglaló áttekintést kereső olvasó nem tud mit csinálni. Bármily különösnek tessenek is: összefoglaló és egészet nyújtó ipartörténet nincsen; ezt mindeddig senki sem írta meg.

A történelemnek újabb módszer szerint való művelése és méltatása hozza magával, hogy a népek politikai történetén kívül a műveltségtörténet azzal nemcsak hogy egyenlő, hanem az általános érdeknek megfelelően fokozottabb figyelemben részesül. Rájöttünk, hogy a népek, országok és nemzetek sorsát, fejlődését irányító okok csakis a nép egész életének történetében találják magyarázatukat és nem a politika, háború vagy diplomácia történetében. A népek multjának ismeretéhez tehát első sorban, azoknak egész műveltségtörténetét kell ismernünk. Ez a történet; a többi csak jelenség, kiegészítése, eseménye a történetnek. Azért ma a történet-kutató mást is keres mint azelőtt, és munkáját is más szempontból írja meg, az iskolákban is másképen tanulják a történetet mint azelőtt és azért az egyszerű iskolakönyvek is az előbbiektől eltérők.

Ez a felfogás, a történethez való ez az új viszonyunk természetesen a történetet magát is most egészen más színben tünteti fel előttünk. Néha szinte úgy tetszik, mintha új tartalmat vinnénk bele; de éppen azért egészen más eredményekkel is jutalmaz. Ebben találja magyarázatát az is, hogy a fejlődés kérdése újabban egyáltalán fokozott érdeklődéssel bír. Akár politikáról, gazdaságról, művészetről, technikáról, iskolázásról, tudományról, vagy egyébről legyen is szó, annak az egész történettel való szoros kapcsolata és attól való elválaszthatatlansága most szembe-ötlőbb mint bármikor volt. Mind jobban tűnik ki, hogy nincs politikai történet az egész történet nélkül, nincs művészettörténet az egész történet nélkül; nem lehet szó az iskolázás történetéről az általános egész történet érintése nélkül s i. t. Nyilvánvaló, hogy az ipartörténetet sem lehet a történeti egyéb tényezők nélkül az általános történetből kiszakítva megérteni.

A fejlődésben része van az iparnak is, még pedig mint fontos tényező. Egyik esetben szereplése kimagasló, domináló; máskor csak egyéb tényezők után következik. De bármily nyugalmas is a szereplése, élete: ismételjük, hogy a maga sajátlagos módja szerint az általános kulturai fejlődéshez hozzájárul. Hogy tehát az emberi jólét e nagy segítőjének történelme mily változatos és gazdag képet tár elénk, az könnyen elképzelhető. Hogy az olvasónak fogalma legyen az ipar történetének terjedelméről, csak szem előtt kell tartani, hogy a történetnek majdnem minden legkisebb szakaszában ott szerepel az ipar is. Ipar úgyszólván mindenütt volt és van: azaz mindenütt, a hol a civilizáció nyomait találjuk.

A jelenben is élő vad, természeti népeknek, például akárhány afrikainak, ausztrálinak vagy amerikainak általán véve még nincs iparuk; ami nyers anyagot ők feldolgoznak, az mind csakis egyéni saját használatukra készül; náluk tehát csakis házi vagy iparszerű ügyességről lehet szó. E népeknek tehát e szerint nem lehet ipartörténetük. Ők csakis az anyagisme és

anyagkezelés, a megmunkálás történetéhez szolgáltatnak anyagot. Egyben-másban azonban a történetet is segítik.

A vasnak feldolgozása például az afrikai különféle népeknél általában ismeretes, s ebben néhol szinte hihetetlen ügyességet fejtenek ki. Ott látjuk az olvasztót, a fujtatót, kalapácsot, üllőt stb. Szerszámaik azonban gyakran nagyon egyszerűek, de annál feltűnőbb, hogy ily eszközökkel mit tudnak végezni. Ha legujabban náluk helyenként kivételesen már valóságos iparra bukkanunk is, a melynek multjának és fejlődésének is kell lenni: de azért számos, sőt a legjobb esetben minden újabb érintkezés ellenére az ősi eredeti eljárásokat találjuk ma is, a melyekre következtetéseinkben támaszkodhatunk, mikor az ipar multjának, fokozatos kezdéseinek kideríthetlenné látszó kérdéseiben egyéb adat nem áll rendelkezésre. Igaz, hogy itt maga a tudomány is csak feltevésekkel dolgozik; de éppen a tudomány az ethnografiai párhuzamokból a kellő elővigyázat mellett következtetéseket vonhat, s azokat a mult kiderítésére nézve is, ott a hol felhasználhatja.

Itt van például még a tűzélesztés kérdése. A tűz használata az ipar történetében kétségkívül fontos szerepet játszik; azért nagyon érdekelhet annak a kiderítése, vajjon a tüzet hogyan használta és használatát hogyan változtatta időről időre az ember. Ebben az esetben is párhuzamra való hivatkozás a mult idők embere és a jelenkor természeti vad népe között szinte önmagától kínálkozik.

Hogy a párhuzam jól talál, azt a fegyverkészítésnek példája is mutatja. Fegyvert készített a kezdetleges idők embere a maga kezével, mert fegyverre szüksége volt. De ez a fegyver alkalmasszerűleg szerszám is volt, amint szerszámát kétség kívül fegyverül is használta. És mit látunk ma? Azt, hogy az ausztráliai vagy akármelyik másik természeti vad nép embere a fegyverét csak úgy, oly anyagból, oly alakban készíti, mint a milyenek az őskor emberétől számos példányban reánk maradtak.

Jól tudjuk, hogy e munkásság és képesség nyilvánulása minden iparszerű munkásságtól nagyon, de nagyon is messze áll; s a szükségletek kielégítésének céljára szolgáló eszközök, szerszámok és fegyverek készítését és a rajtuk gyakran látható kézi ügyességet nem is lesz szabad az iparhoz számítani. De hogy annak előzményeihez tartozik, az kétséget nem szenved. Mert utóvégre is úgy a legalacsonyabb, valamint bármely magas foku munkának egy az eredete és egy a célja: egyik mint a másik a szükségleteket elégíti ki. A szükség nélkül sem munka, sem ipar nem keletkezett volna. Hiszen az egész kulturtörténet is tulajdonképpen csak a munka története: az emberi szellem munkájának összeségében való ábrázolása. S ebben az ipar a munkának csak egyik formája.

Mindezekről csak azért szóltunk e néhány sorban, hogy egyrészt ama nehézségekre utaljunk, a melyekkel az ember keze munkája történetének megírása jár; s ezzel kapcsolatban az ipartörténet kezdéseire utalva, másrészt annak bizonytalan határait mutassunk. Az iparnak tulajdonképi kezdetéről szólni ezek szerint nem is lehet; szólni csakis egyes helyek, korszakok iparának kezdetéről vagy ezenkívül egyes iparágak kezdetéről lehet; amire elég példa van.

De itt figyelmeztetni kell az olvasót arra is, hogy ha az ipari munkának történetében egyes korszakok ki is válnak, kormeghatározók itt az általános történetnek korszakai. Tehát nem lehet szó az iparnak például ó-koráról; hanem igenis az ó-kor iparáról, stb. Azaz minden történeti korszaknak megvan a maga viszonyaival egyetemben a maga ipara is, a melynek helye, mint már mondtuk, az illető műveltségtörténeti szakaszban van.

Most tehát még az a kérdés érdekel, hogy a kutató történetíró az iparnak multjára nézve felvilágosításért általában hova fordulhat, miből meríthet és kérdéseire hol találhat feleletet. Éppen az említett viszonyból következik, hogy kérdéseire feleletet ugyanott talál, ahol az általános, az egész történetre nézve. A történet teljességében benne vannak az ipar történetét

alkotó összes részletek; csak kiválasztani, csoportosítani kell azokat; a hol pedig nincsenek még készen, vagy hiányosság mutatkozik, a lehetőség szerint meg kell azokat szerkeszteni. Világos, hogy feldolgozásukra nézve egy különös szempont lesz mértékadó; ennek értelmében kell tehát eljárnia, a mikor az író ily speciális érdek vezeti. Ez teszi a feladatot egyszersmind nehezzé; és többek között ez lehet oka annak is, hogy eddigelé ipartörténeti részleteken kívül egyébbel e téren nem rendelkezünk, s kimerítő teljes munkánk nincsen.

Hogy itt valósággal óriási anyaghalmazzal kell az írónak megbirkózni, az könnyen belátható. Miért? mert az ipar az általános történetben idők, országok és népek szerint gyakran különböző módon nyilvánul és fejlődik: de kevés kivétellel, mint mondtuk, mindenütt ott van. Már most tekintsük egyrészt a világ műveltség-történetének hosszú idejét, tekintsük másrészt ama terület nagyságát, a melyen az ember története lejátsszódott; tekintsük továbbá a szereplő számos nép és nemzet sorsának változásait, életének, művelődésének kifejlődését; és vegyük tekintetbe, hogy mindez hányféleképpen történt; és tekintsük magát az ipar körébe vágó anyagot: mily változatos, gazdag az is. És ez így a tárgynak csak terjedelmét tünteti föl. Hol marad ezután még a többi? Hol marad a kutatónak a sok közül például az általános fejlődésre irányuló munkája? nem-e érdekes, de egyszersmind nehéz dolog a fejlődés menetén az átszármasztásnak, befolyásnak felismerése, megkülönböztetése és kellő világításba való helyezése? A történetből ki kell világítani, hogy ebben a dologban ekkor és ekkor ez a nép vagy népcsoport jár elől, a másik csak ettől tanul, illetőleg kölcsönöz vagy vesz át mindent; ki kell tünni, hogy ebben a viszonyban egyik s másik részen mi állandó s mi mulandó; mi meddig tartja magát mindkét oldalon? stb. stb.

Hazánk iparának történetével vagy mondjuk inkább kezdetének kiderítésével szemben is több nehézség merül fel. Pedig hazánk már első királyai (István 997–1038; Péter és Aba Sámuel – 1046; I. Endre – 1061; I. Béla – 1063), tehát a kereszténység és alkotmányos királyság megalapítása idejében és ideje óta a nyugattal és a kelettel folytonos összeköttetésben állott. S mégis ipari életünkre vonatkozó adataink csak gyéren találhatók. István király korából reánk maradt püspökség- és kolostoralapító levelekből mesterségekre vagyis kézművességekre következtethetünk. Tudjuk továbbá, hogy éppen István az új hon kialakítása hosszas munkájának megindítására úgy az idegen hittérítőket, valamint telepítőket nemcsak pártfogásában részesítette, hanem hazánkba is hívta. Ott vannak ezeken kívül a törvényekből meríthető adataink is; és hányféle következtetést vonhatni az adó-, kereskedő- és általában gazdasági viszonyok egyéb adataiból, részleteiből. S mégis mindidáig mindez kevés részletes anyag arra, hogy a képet kellőképpen meg lehetett volna szerkeszteni.

Módfelett érdekes azon áramlatok megfigyelése, melyeket az ipar fejlődéstörténetében mindenfelé szemlélhetünk; hogy t. i. egy dolog eredeti helyéről mily úton kerül máshova, s megjelenésével, megismerésével egyéb más is miként változik; vagy hogy a munka módjának változása és ennek folytán értelmezése mily foku egyéb átalakulásokat von maga után. Tényleg egész irányzatok, áramlatok támadhatnak, melyeknek visszahatása minden ipari munkára és kérdésre tetemes. Hozzánk legközelebb álló példák az újabb kornak esemény számba menő nagyobb találmányai és vívmányai; a milyen pl. a villamosság vagy a gépipar. Hiszen szójárassá vált már, hogy a villamosság korát éljük, annyira benne vagyunk az elektrotechnikai ipar áramlatában; s egymagában ez az áramlat terel annyiféle ipari érdeket maga felé, és oly változásokat okoz, a melyekre azelőtt nem is gondoltunk.

Említettük, hogy az ipar összefoglaló történetét mindeddig meg nem írták. Ez a szakirodalomnak kétségkívül hiánya; és sajnos, nem is egyedüli hiánya. Mert bár az iparnak irodalma nagy, mégis sok s különösen történeti tekintetben igen hézagos. Iparról jóformán minden európai nyelven írtak, de önálló, kizárólag ipartörténeti munka kevés van. Legnagyobb az ipari különféle, kisebb-nagyobb monografiák száma, a melyekben mellékesen majd mindenütt van történeti rész vagy elszórva legalább adat is. Vannak ezeken kívül egy vagy több szempontból

megírt történeti monografiák is. Meg van írva pl. a vasnak története ipari és művészi szempontból; meg van a fémek története technológiai és művészeti szempontból; meg van írva a keramika (agyagművesség), a bútor, üveg, könyvnyomtatás, könyvkötés, gépipar, építő-ipar, a textilipar és sok más szakmabeli iparágnak története ilyen vagy olyan szempontból. Az Olvasótár olvasói figyelmébe leginkább ezeket ajánljuk, mivel a mellett, hogy többnyire kerek egészet nyújtanak, olvasásuk is élvezetesebb és egyszersmind tanulságosabb is, már t. i. az ipartörténet szempontjából.

A művészi ipar hajdan

A „művészi ipar” vagy mint azelőtt, bár hibásan nevezték, „iparművészet” újabb szó. Újabb, a mennyiben jelentősége, maga a fogalom is új. A t. olvasó talán azt gondolhatná, hogy miután művészi ipar tudomása szerint mindig volt, tehát a szó s még kevésbé a fogalom nem lehet új. A következtetés helyes, csak hogy azért a dolog még sem egészen áll így.

A művészi ipar körébe ma az ipari termelésnek mindama alkotásait számítjuk, a melyek a művészet hozzájárulásával létesültek; így tehát azok a használhatóságon és czélszerűségeen kívül a művészetnek is kifejezői; más szóval: ha az ipari alkotás egyebeken kívül művészi is, akkor a művészi ipar körébe tartozónak ítéljük. De hiszen – gondolhatja az olvasó megint – ez is mindig így volt, a mióta csak művészi ipar a világon volt és van. Igen is és nem is. Azonnal tisztázzuk a kérdéseket.

Minden műipari alkotás alapjában véve az ipar és a művészet közt fennálló valamiféle viszony szülte és kifejezője. Mi legalább így fogjuk fel a dolgot. Evvel szemben már most az a kérdés merül fel, vajjon a dolgot így fogták-e föl, azaz ily viszonyt különböztettek-e meg és vittek bele a dologba mindig és mindenütt előttünk is? Nos hát: mindjárt eláruljuk, hogy ez nem mindig volt így.

Azt szokták mondani, hogy más idők, más emberek; s ezt általában véve a tapasztalás igazolja is. Vannak dolgok, a melyeket az idők folyamán az ember sokszorosan változtatva értelmezett. Ott van például maga a művészet: az antik görög és a középkori művészet mily eltérő természetű jelenségek; mily másként értelmezte az ó-kor és a középkor embere a művészetet: feladat, cél és eszköz mindegyiknél más volt, s azért okvetlenül más eredményre is kellett jutniok. De tekintsük az ipart. Mi volt az ipar az ó-korban, mi a középkorban és mivé lett ma! És tekinthetjük már most a kettőnek összekapcsolását is: a művészi ipart. Ha tehát a művészet, miként az ipar, úgy természete, valamint nyilatkozásai szerint is idők folytán ily változásoknak alá volt vetve, mi sem természetesebb, mint hogy a művészi ipar a is hasonló változásokon ment át.

Úgy a mint művészet vagy kultúra, úgy művészi ipar is mindig létezett; csak épen hogy a különböző kultúrák szerint más és más természete volt és értelmezése változott. Ama törekvések, a melyeknek a művészi ipar keletkezését köszöni, szintén minden időkre nézve kimutathatók. Ezerféle formában leljük meg nyomait mindenfelé: az őskor emberének alkotásaiban, a jelennek civilizálatlan vad népeinél, valamint a jelen idők civilizált népeinek egyszerű és érintetlenségével különösen kiváló és csak a hagyomány által fentartott ős jellegű, úgynevezett paraszt házi iparában.

Az ó-kortól kezdve századunk elejéig a művészi ipart hol emelkedőben, hol alászállóban látjuk; hol ipari természete lesz annyira művészivé, hogy művészi téren is elől jár, hol pedig művészete jelentéktelen, hogy mint ilyen már számot sem tesz. De bármilyen szerepe, minősége lett légyen is, fejlődése emlékeinek fonalán felvihető századunk elejéig. Ekkor azonban egyszerre megszakad minden. Sajátságos, hogy néha rövid idő alatt mily változások mennek végbe. Az uralkodó fogalmak a művészetet az iparral nem hogy összekötötték volna, ellenkezőleg, a kettőt egymással szembe, egymás fölé és alá helyezték. A művészetnek ideális feladatát szerencsére meghagyták akkor is; de bezzeg annál rosszabbul bántak el az iparral. Mindennek ami ipari volt, főkélléke szerint czélszerűnek kellett lenni (ami, a lényeget tekintve helyes); az ipari tárgy szépségével semmit, vagy nagyon keveset törődtek. A nélkülözhetlen vagy már megszokott és alkalmazott díszszel szintén keveset bajlódtek; oda illesztették, a hova épen jónak látták, akár oda való volt, akár nem. Ily felfogások rövid idő alatt kevés kivétellel mindenfelé a műipar pangását, élettelenségét és sok tekintetben stíltelenségét ered-

ményezték. S csak természetes, hogy a művész ember az ipartól mind jobban eltávolodott, s a vele való foglalkozást hivatásán alólinak tartotta. De természetes egyszersmind az is, hogy az iparos, aki a művész segítségére már úgy sem számíthatott, végre azt hitte, hogy az ő hivatásánál a művészetre semmi szükség sincsen. Mindenesetre különös dolgok és felfogások.

Ugyanekkor az előtérbe nyomuló gépipar ily irányban is kezdi hódításait. A jelszó az olcsóság lesz; és a gyártmányok általános silánysága, művészietlensége uralkodik. Művészi ipar ekkor persze már nem volt.

Erre következett azután az a nagy ébredés, az a nagy felkerekedés, a mely után mint cél és feladat körülbelül ki volt fejezve, hogy majd ezután mire kell törekedni: *iparra és művészetre karöltve*.

Ime, itt van a művészi ipar fogalmának újjászületése; mert ekkor indulnak meg Európaszerte az újabb művészi törekvések. Innen kezdve használatosak a „művészi ipar”, a „műipar”-féle kitételek; és innen kezdve számítható a művészi ipar újabb fellendülése, a melynek első szakasza a század közepétől a nyolczvanas évek végéig, utolsó szakasza pedig onnan napjainkig tart, de egyelőre még befejezetlen. Művészi iparunk jövője előttünk természetesen ismeretlen; de ez már nem is tartozik tárgyunkhoz.

Ezek voltak a művészi ipar közeli multjának fejleményei. Olvasóinkat most röviden még a mult időkbe vezetjük vissza; hogy megmutassuk, hogy rég elmúlt időkben a művészi iparról hogyan gondolkoztak.

Az első kérdés az, hogy mi volt a régieknek a művészi ipar? Egész általánosságban el lehet mondani, hogy a régiek az ipart valami különös megkülönböztetés okáért művészeknek soha sem mondták; azaz, hogy nem választották el egymástól a művészi és nem művészi ipart. Ennélfogva nem is szólhattak művészi iparról és ipari művészetekről. A művészetet az iparban ismerték és méltányolták is; de iparinak tartottak minden ebből a körből valót, ha művészi volt is. Tehát „művészi iparuk” a mi jelen értelmezésünk szerint nem volt. Készítettek mindent, amit csak lehetett művészettel: bútort, lakatos munkát, fémöntésű tárgyakat, edényeket, fegyvert, ötvös munkát, színes ablakot és sok más egyebet; de mindezt az iparhoz számították. Azt az összekapcsolást, vagyis – ha akarjuk – szétválasztást, mint a hogyan azt ujabban ki-gondolták, a „régiek” nem ismerték; ez fogalmaikkal, a dolgokról való értelmezéseikkel ellentmondó lett volna. Náluk tehát nem volt műasztalos, műszobrász, műüveges, vagy pláne haj- és fodrázművész (!) és nem lehetett (persze más oknál fogva sem) művaj, műpörkölte, műtésztagyár s több efféle badarság, amint azt manap lépten-nyomon olvashatjuk; hanem igenis, volt asztalosuk, lakatosuk, üvegesük stb., a kiknek mindegyike a maga nemében művész is lehetett, ha volt rátermettsége.

Feltűnhetett, hogy általánosságban a régiekről szoltunk és nem említettünk korszakot. Nem tettük, mivel a multnak e kérdésben körülbelül megegyező a felfogásai. A következőkben pár szóval a fő korszakok illetén viszonyait érintjük.

Az ó-kori görög világban művészet és ipar között nem volt különbség; azaz mind a kettőt egy fogalom alá vették. Iparral, mint művészettel a szabad görög ember nem foglalkozott, mert nem találta magához méltónak egyiket sem. Az ipart megvetették, azt mondván, hogy rabszolgának való; s így járt a művészet is, a melyben pedig a görög szellem a legmaradandóbbat és legkiválóbbat alkotta. Az ipart rendesen vagy idegenek, vagy rabszolgák üzik. A művészet felé közeledő iparágakkal városi polgárok is foglalkoznak ugyan; s ez irányban a fejlődés is magasabb fokot ért el. Valószínű azonban, hogy a művészibb ipar a keleti befolyás hozzájárulásával fejlődött magasabb fokra.

Sajátos felfogásukkal azonban a görögök össze tudták egyeztetni kiváló művészeknek tiszteletét, kitüntetését. Egy Perikles barátjául fogadta Phidiaszt, a nagy szobrász művészt; s a nép is tiszteletben tartott nem egyet a görög jeles művészek közül, bár őket is alárendelt foglalkozású egyéneknek tartotta. E tekintetben igen találó az a megjegyzés, mely azt mondja, hogy a görögök nagy államférfiaiknak, hadvezéreiknek, szónokaiknak szobrot állítottak, de művészeiknek egyetlen egyet sem. Tehát művészeik elismert kiválósága is egyéb férfiak kiválósága mellett mégis tetemesen háttérbe szorul és kitüntetésük csak kivételes. A művésznak és iparosnak hivatásával járó hátrányok tehát közösek voltak.

De másrészt a görög egész népnek a művészet iránt viseltetett hajlama az ipari alkotásban is felismerte és nagyon is megbecsülte a művészi jelleget. Mikor a fazekas a közönséges kancsót vagy vázát alakítja, az a görög szellem hatása alatt úgy alakul, hogy egyszerűsége mellett is művészivé lesz. S ezt a görög ember ép úgy élvezte és megbecsülte, mint akár a szoborművet vagy az építészeti alkotást. Ebben látszik a görög szellemnek nyilvánulása. A görögök iparának tehát csakis művészi irányban lehetett fejlődése; ipari tetemesebb fejlődésről náluk általában nem lehet szó. S ezt csakis a ma oly különösnek tetsző felfogásaiknak kell tulajdonítani.

Rómában az iparosok társadalmi viszonyaira nézve körülbelül ugyanazon nézetek uralkodtak mint Görögországban. De ki kell emelni, hogy maguk az ipari viszonyok Rómában mások voltak. Mert Rómában már rég időktől fogva czéh-féle szövetkezetek léteztek. De bár ezek rendes szabályokkal bírtak, mégis jelentékeny szerepök nem volt és ipari fejlődést nem okoztak; mivel a kötelékeiken kívül álló bármily szabad munkás ellenében biztosítva, megvédve nem voltak. Azonfelül a nagyban elterjedt rabszolgamunka is nekik, valamint általában a kézműiparnak sokat ártott.

Rómában is az iparos alárendelt és lenézett egyéniség volt. Így volt ez már a köztársaság (Kr. e. 510–30.), valamint a császárok idejében (Kr. e. 30– Kr. u. 476.); sőt már Servius Tullius, Rómának hatodik és utolsó előtti királya óta, a ki a római államrendezésben az iparos egyént a hadseregből egyenesen kizárta.

Mivé emelkedhetett ily körülmények között a művészi ipar? Mint ipart a pénzkeresethez tartozónak tekintették és a görögökhöz hasonlóan már ezért is tiszteletben nem részesítették. A képzőművészetek közül az építészet mint „leghasznosabb” állott legnagyobb becsben; de már a szobrászatot és festészetet, különösen pedig képviselőit nem becsülték annyira.

Másrészt azonban, főleg a császárság idejében felcsigázott fényűzéssel és pompaszeretettel járt, hogy a művészi ipar valamint általában a művészet iránt nagy hajlandóság mutatkozott. A római ember szerette a szépet, a művészt, bár nem volt életeleme mint a görögnek, és azért a fitymált iparüző ember munkájában is kedvét lelte, sőt azt jól meg is fizette.

A középkornak áhitatos világában megint egészen más viszonyokat látunk. Az emberi élet új felfogása mindennek új irányt szab: vallásnak, tudománynak, művészetnek és iparnak. A dolgozó ember munkája egészen más értékű és jelentőségű most mint az ó-korban volt; a munka többé nem lealacsonyító, hanem keresztény erény, s a művészet is Istennek tetsző cselekedet. Az iparnak és művészetnek viszonyát is ez a felfogás magyarázza meg. A bútort készítő és faragó asztalos, a vasrácsát kovácsoló lakatos, a sírköveket készítő kőfaragó, a kelyhet és ékszereket készítő ötvös, mind megannyi munkás, a kik művészi ihlettel munkálkodva művészi tárgyakkal ajándékozzák meg a rendelőket; nem művészi tárgyat akarnak ők készíteni, hanem csak bútort, rácsot, sírkövet, kelyhet és ékszert; de mindez ügyes és gyakorlott kezük között művészi alkotássá alakul. S ez annyira megy, hogy mi utódok a benne rejlő művészettől akárhányszor észre sem vesszük többé az iparos kezét: nekünk mindez már csakis művészi ipar. Különben mindenesetre jobb hogy így van, mintha fordítva lenne.

De tekintsük másrészt a művészt, a festőt, a szobrászt; miként cselekszenek ők? Ők bizony csak úgy járnak el, mint az iparos; mesteremberek ők is, a kik szakmájukat csak úgy mester-ségszerűen űzik, mint akármelyik iparos. Sőt úgy is tanulják meg azt, a mit tudnak, mint a mesterember: mesterénél a műhelyben kezdi mindegyik fiú- vagyis tanoncz korában s ott marad, a míg „ki nem tanul”, vagy a míg maga mesterré nem lesz. Nagy igények nélkül van és dolgozik ő is; épen mint az a másik – az iparos.

Nos, kérdezhetjük még: és milyen velők szemben a közfelfogás? Csak olyan mint az övéké. A középkorra teljesen ráillik mindaz, a mit fentebb a „régiek”-ről mondtunk (l. 12. lap).

A középkor végén jelentkező általános nagy átalakulással, a melyet kifejlődésében *újja-születés* vagy *reneszánsz* neve alatt ismerünk, a multhoz képest az ipar terén is változásnak kellett bekövetkezni. És úgy is történt; a régi viszony megváltozott. A hol úgy mint a reneszánszban az egyénnek érvényre jutása oly mérveket öltött, mint azelőtt még soha, s a hol épen a középkor felfogásával e tekintetben is ellenkező ellen áramlatot észlelünk: ott a csendben dolgozó és magányában szerényen meghuzódó középkori munkás egyén többé nem boldogulhatott volna.

A reneszánszban minden érvényre akar jutni: a művész, az író, a filozófus, a költő, a szónok; és érvényre is jön a művészet, a nyelv és költészet és az új idők számos új gondolata. A művészet a középkorival ellentétben most világi czélokat szolgál, s a ki műveli, az is új ember; és az egész élet és minden, a mi hozzátartozik, szintén világi jelleget ölt. Nem is volt kor, a melyben az ember annyi öntudatot fejtett volna ki, életének úgy örült volna, életét úgy élvezte volna, mint a reneszánszban történt.

Ha most hozzáteszünk, – s ez igen fontos – hogy a reneszánsz annak a népnek a hazájában támadt, a mely a művészethez mindig nagy hajlammal birt: akkor szinte magától érthető, hogy az olasz reneszánszban a művészet és annak kultusza felette nagy szerepet játszott, s hogy ennél fogva mindennek, a mi vele valahogyan összefügg, e szerepben része volt. Az ipar is az új kezekben újabb czélok felé tör, és a mikor a művészettel karöltve jelenik meg: következképpen úgy mint a művészetnek, neki is meg volt a kiválósága. Volt bizony, még pedig sok alakban és sokfelé. A reneszánsz művészi ipara magas fokot ért el; s nem egykönnyen vagy hamar jöhet utána valami, a mi elfeledtethetné alkotásait, a melyek bizonyosan nagyon hosszú időkre meg fogják tartani értéküket és nagy jelentőségüket a művészi ipar történetében. És így áll ez nemcsak az olasz, hanem általán a reneszánszra nézve mindenfelé.

Hogy ily körülmények között a művészi ipart a reneszánszkori ember a közönséges, „nem művészi” ipartól megkülömböztette, az természetes. A mit a középkor szorgos iparosára mondtunk, hogy t. i. kézműves voltát soha sem tagadta volna meg, az itt fordítva áll: a reneszánsz munkása, ha a művészetre való törekvés benne csak kis mértékben volt is meg, máris a művészethez szított, s magát akárhányszor egyenesen művésznek mondta. Persze például a szerényebb német, a ki ipari származását mintha el sem tudta volna felejteni, kevésbbé mint a nyugtalan és ambiciózus olasz. Ezt egyrészt a reneszánsz mestereknek sokoldalúsága is okozta, mert tudni való dolog, hogy a festő és szobrász művészek az általános felfogásnak megfelelően ipari, (azaz műipari) téren is sokat működtek, és ezzel a művészi iparon is nagyot lendítettek. A reneszánsz művészi ipart a művészek pártfogása nélkül el nem képzelhetjük. Ez a segítő kapocs pedig nem mesterséges, nem erőszakolt. Számos példát lehetne erre nézve idézni.

A dolog lényege azonban mégis az, hogy a míg a művészet és ipar még a középkorban összetartozott, egy volt: addig a reneszánszban a kettő közötti kapocs már sokkal lazább, sőt észre lehet venni, hogy azok egymástól mindinkább elválnak. A 16-ik század vége felé ez az elválás már majdnem teljes volt.

Hogy a művészi ipar a reneszánszra következő időkben mily viszonyok között volt, azt befejezésül néhány szóval elmondjuk. A 17-ik században a művész – már t. i. a szobrász és festő – a művészi iparral mind kevesebbet foglalkozik, és a műipar ügye most inkább a dirigáló és nagyobb befolyásra szert tett építésznek vagy külön ezzel a szakmával foglalkozó u. n. ornamentrajzolóknak kezeibe megy át. De a 17-ik században művészi jellege még nagy mérvű és a kontaktus még állandó. Ez így tart a 18-ik században is. Sőt a 19-ik század elejéig, az empire-ig, a műiparban a művészetre való törekvés még általános marad. Az említett szétválasztás mind érezhetőbb lesz, bár p. a francia empire-korszakban is kiváló művészek dekoratív és műipari tervrajzok készítésével foglalkoznak. De ez az ügyön már nem sokat lendített.

Azonban ezzel elértünk századunk elejének ama időpontjához, a melyben a művészi ipar minden jelentőségét elvesztve, erősen szünőfélben van, s a mely szomorú időszakról fentebb már megemlékeztünk.

A nyomdászat kezdete

Mikor a XV. század közepén a nyomtatásra alkalmas betű vagyis más szóval a mozgatható betűvel való nyomtatás fel volt találva, a feltaláló e dolognak világra szóló jelentőségéről és jövőjéről talán álmodott, de hatásának gyorsaságáról fogalma nem lehetett. Gutenberg János (1397(?)-1468) – mert ez volt a feltaláló – gondolatát természetesen lángesze szülte, de egyszersmind a szükséglet vitte őt arra, hogy a nyomtatás javításán dolgozzék.

Mert jól jegyezzük meg: könyvet már az ő találmánya előtt is nyomtak; az ő találmányának kiválósága az egyes betűnek mozgathatóságában, tehát a betűknek a szükség szerint való összeállítása lehetőségében állott. De ezenkívül abban is, hogy a betűknek sokszorosítása s ép ezért az eme betűkkel való szedés, illetőleg nyomás mód felett meg volt könnyítve. Találmányának tehát a második, fontos része az, hogy a sokszorosítás gépies lett. Amíg ő megbecsülhetlen gondolatával a világot meg nem ajándékozta, addig a könyvet, – már t. i. a legutolsó időben, – oly falapokkal nyomták, a melyben a kívánt szöveg – természetesen fordítva – mint a fametszeten magasán ki volt faragva; minden nyomtatott oldalhoz tehát egy külön faragott lap kellett. A nyomdászatot tehát a fametszés, vagyis tulajdonképen ennek is előzője: a fémmetszés készítette elő, kezdetét ez képezi.

Mikor az olvasást csakis a választottak gyakorolták, s a nép tömege olvasni nem is tudott, a mindenki nyelvén beszélő és könnyen érthető képes könyvek voltak forgalomban. Hogy bibliai és szent tárgyú képeknek, valamint játékkártyáknak és egyéb képecskéknek faduczokkal való nyomása a XV. században már el van terjedve, azt az is bizonyítja, hogy sok helyütt az ezeket készítő fametszők czéhéről is van említés. Ezekkel a képekkel együtt járt a kép alá vagy egyébként a képre kerülő írásnak ugyanazon falemezen való kimetszése is; így tehát közel állott a falemezen való puszta írás kimetszésének gondolata. Meg is cselekedték azt a dolgot, s akként keletkezett az első nyomtatott írás és vele a könyv.

Képzeltető, hogy a nyomtatásnak ez a módja mily lassú, tökéletlen és költséges is volt. Igaz, hogy a korábbi írott és ép ezért roppant drága könyvekhez képest már ez a nyomtatási mód is hasonlíthatatlanul gyorsabb és olcsóbb, de a későbbi, tehát mozgatható betűkkel készült könyvekhez képest még mindig igen drága volt. A könyvnyomtatás feltalálása óta Gutenberg találmányáig (1450) a könyvek így készültek. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a képeknek ilyenén nyomása sokkal régibb időkbe nyúlik vissza. A falemeznél – mint mondtuk – a fémlemez régibb. A legrégibbek a XII. század végéről valók. Gutenberg kezdetben a betűket egyenként fából faragtatta, melyekkel a szöveget összeállíthatta vagyis „szedhette”; ezt rá mába foglalva, megerősítve úgy használta, mint mi is tennők, ha tökéletesített eljárásaink és gépeink helyett az ő eszközeivel kellene dolgoznunk. Akkoriban mindent kézzel végeztek: a festéknek a betűkre vagyis a szedésre vitelét, a papírnak odaillesztését, magát a sajtolást (!) s természetesen minden egyéb mellékmunkát.

De már maga Gutenberg is belátta, hogy a fából faragott betűkkel nem sokra megy; s csak miután fémből öntött betűt készített – a melyeknek készítését Peter Schöfferrel együtt javította – lett ezen társával együtt a mai nyomdászatnak, jobban mondva tipográfiának a megalapítója.

Helyén valónak véljük, hogy a nyomdászat és tipografia technikai kezdetéről is még egyet-mást felemlítsünk. Mondottuk, hogy a mozgatható egyes betűkkel való nyomtatásnak a fatáblával való nyomás volt előzője. Épen így a legegyszerűbb nyomdasajtót egy más eljárás előzte meg, a mely a grafikus sokszorosítás terén (a tipografikus nyomás mellett is) még jó ideig tartotta magát, s ami a nyomtatás előzményeit szintén érdekesen mutatja be. Ez a következő: A papírt a festékekkel bevont formára fektették és egy ruganyosan kitömött bőrpamacsnak

a papíron ide s tova mozgatásával azt annyira a formához kényszerítették, hogy azon a festék lenyomódott és a képet létesítette. Mivel azonban ez a bőrpamacs a papíron mélyedéseket okozott s ezt egy kissé kitágította, annak csak egyik oldala volt használható. Rendesen tehát két lapot akként kellett összeilleszteni, mint az a japáni vagy khinai képeskönyvekben ma is látható. Az ilyen nyomat tehát tisztán kézi eljárás eredménye; németül Reiberdruck-nak, francziául estampe xylographique-nek nevezik, s ezért a belőle alkotott könyvet is *xylografikus könyveknek* szokás nevezni. Nem sok maradt reánk e fajtából; körülbelül 30-ról van tudomásunk. Készítésük a terjedelmet is befolyásolta s a legnagyobbak 50 lapnál többet nem tartalmaznak. Legnevezetesebbek közülök az: „*Ars moriendi*” azaz: a meghalás művészete, vagyis utasítás jó keresztények számára; a „*Biblia pauperum*” azaz szegények bibliája; a „*Speculum humanae salvationis*” vagyis az emberiség megmentésének tükre, mindkettő új testamentumi képekkel; a „*Historia St. Johanni*”, továbbá legendák, az „*Antikrisztus*”, aztán kalendáriumok; ezek között a „*Regimontanus*”-é 1473-ból, melynek írott másolatai is fennmaradtak, ami azt bizonyítja, hogy a nyomtatott könyv még mindig drága volt. Ide tartoznak a már említett *Donátusnak** kiadásai is (l. az ábrát) és több más.

Magával a *sajtóval* való munka egészen más jellegű. A nyomdasajtónak mintája és legelső alakja is kétségtelenül a csavarprés volt, s azt közönséges asztalos munkás készítette. Hogy tehát ezért számos hibájával a kezdetlegesség benyomását kelti, az természetes; de annál elismerőbbeknek kell az akkori nyomdászok munkájával szemben lennünk. Valóban alig érthető, hogy ily eszközökkel hogy sikerülhetett a munka.

Az első nyomtatott *könyvek alakjáról* szintén van megjegyezni való. Eleinte ebben a tekintetben is az írott könyvek voltak mérvadók; egyelőre a megszokott formátumot tartották meg, amit különösen a megszokotthoz való ragaszkodás, továbbá kezdetben a betűknek nagysága és főleg az előnyöknek nem ismerése okozott. Gyakori a folio vagyis íves, valamint a negyed-rét alak; de ennél kisebb formátum már csak a század vége felé lesz általánossá, bár kivételesen, s különösen Velenczében, kisebb alakú könyvek már korábban is készültek.

Ép ily változásokat tapasztalunk az oldalak *sorainak számánál*, ami különben természetes. Idővel a sorok száma laponként nagyobb lesz. Így az u. n. 42 soros (mert többnyire annyi soros oldala van), valamint a 36 soros két legrégebbi nyomtatott biblia után, a Schöffernek 1462-ből való bibliája már 48 soros, mások 49, sőt 56 sorosak; s ami a sorok szaporodásával jár, s ennek úgyszólván feltétele: a betűk is kisebbednek. Mind a két dolog a papírfelületnek kihasználását célozta; és előnye volt egyrészt a nyomdászkiadónak, másrészt az olvasónak is, mert a könyvet olcsóbbá tette.

A betűknek *öntéséről* bizonyosat nem igen lehet tudni. A kísérletek, a melyeket Gutenberg és később Schöffer végeztek, sokszorosan említve vannak, de a régibb írók közlései a kérdésbe inkább zavart hoztak, semmint hogy azt tisztázni segítettek volna. Hogy tehát Gutenberg gondolata hogyan valósult meg, s különösen a javítások fokozatai melyek voltak, az több tekintetben egyelőre kétséges marad előttünk.

A betűkről szólva, a nagy *kezdőbetűk* használatának szokását is felemlítjük. A kezdőbetűnek kiemelése, díszítése régi szokás. Hiszen ismeretes, hogy a könyvdiszítés a reneszánsz korig – s ezt is beleszámítva – a díszítéseknek valóságos kincsesbányája. A könyvdiszítés a kezdőbetűvel indul meg és továbbra is a dísz többnyire e körül csoportosul. Az első nyomdatermékekben tehát a könyvnyomtatók, mint a régiből sok egyebet, ezt a díszet, illetőleg szokást megtartották. Csakis a szöveget szedték és nyomták; a kezdőbetűt és egyéb díszet – vagy a

* Aelius Donatus a (Kr. u.) IV-ik század első felében Rómában tanított, s több kisebb grammatikai iratot hagyott hátra, a melyekből készült kis kivonatot sokáig és sokfelé használták. Ezt a kiadványt röviden Donatus-nak nevezzük.

textust a hol még kellett – rendszeren vörös festékekkel szabad kézzel: a külön azzal foglalkozók, az u. n. illuminatorok, rubrikátorok, vagy maguk a vevők festették, illetőleg írták a szöveg mellé. E betűfestés néha meglehetősen pénzbe és időbe is került; s ezért nem csoda, hogy a nyomdapéldányok nem egyszer üresen maradtak reánk.

A nyomdászat azonban lassanként a kezdőbetűket is elhódította a betűfestőktől, bár a betűfestés a nyomda sikerei mellett is még soká és erősen tartotta magát.

A *nyomdafesték* a régi nyomatokon sokféle. Tartóssága sem egyforma; néha fényes, néha tompa, néhol sűrű, másutt ritka és átlátszó. Színe is különféle; van fekete, szürkés, barna. Készítési módja, összetétele szintén változó; a régebbi adatok kormot, szurkot, firniszt, lenolajat, gyantát, sellakot, vitriolt és más anyagot említenek. Akkoriban festékét a nyomdász rendszeren maga készítette. A festéknek hatása természetesen a papiros vagy pergament anyagától is függött. A papíron a festék általában véve jobban fog, mint a pergamenten, a melyet nyomás előtt nedvesíteni kellett, amitől pedig fényének egy része elveszett; ha pedig tulságosan, vagy mind a két oldalon nedvesítették, akkor a festék épséggel gyengébben fogott. A sokat használt *vörös festék* főleg cinóberből és szintén több módon készült. A festéket nagy bőrpamacsral vitték a betűkre, s így ehhez ügyes kéz kellett; ez az ügyesség tehát a nyomatok sikeréhez tetemesen hozzájárult.

A *papír* tekintetében figyelmet érdemel, hogy bár a papír a könyvnyomtatás előtt körülbelül másfél századdal, tehát elég régen ismeretes volt, s így előnyei a nyomtatáshoz mindjárt felhasználhatók voltak: mégis kezdetben a papírral együtt, már csak a kéziratok jellegének megközelítése céljából is, a pergament is használatos maradt. Igaz, hogy e mellett tartóssága is kedvelté tette. A papír külön u. n. papírmalmokban készült; minőségre nézve már akkor sokféle, de általában erős és simítottan volt, s ez a rajta való nyomtatást megnehezítette.

A könyvnek *készítését jelző* s a később általánosan szokássá vált *adatok* eleinte teljesen hiányoznak; így a nyomtatás helye, mint a készítés idejét jelző évszám hiányzik. Egy időben aztán a könyv végére ki volt téve mind a kettő, sőt a kiadónak, illetőleg a nyomdásznak neve is.

Eleinte *címlapok* is hiányoztak; a könyvnek, vagy nyomtatványnak tartalmát a kezdetnek néhány sorában jelezték. A könyv *ívei* sem voltak számozva, sőt kezdetben lapszámok sem fordulnak elő.

A könyvnek díszes kezdőbetűiről már szoltunk. Egyéb *dísz* mint szegély, sőt egész ráma fordul elő. Ezek a finomabb rajzú dolgok eleinte ugyan kézi rajzolatok v. festések voltak, de csakhamar a nyomda is magáévá teszi azokat. A tulajdonképi *illusztrációval* azonban a nyomdász nevezetes eljárást tanúsított: ugyanegy képet vagy fadúcot nemcsak különféle helyen, hanem különféle jelentőségűnek is vett; szinte komikus, hogy valamely arczkép milyen különböző személyiségeket képvisel. S így vagyunk a városok képeivel is: ha ugyanegy kép, teszem egyszer Frankfurtot, másszor Magdeburgot, harmadszor Milanót ábrázolja. Ennek persze nem pusztán a nyomdász az okozója. Ép ily kevésbé voltak válogatósak a könyv díszítésének egyéb motívumaiban, a melyek bizony nem mindig illettek a szöveghez és mint a kezdeti idő illusztrációi kevés kivétellel általán csekély művészi értékkel bírtak. De ez nem soká tartott így, mert a reneszánsz művészei nagymérvű tevékenységükkel a könyv díszítésén és illusztrációján nagyban segítettek, a mennyiben ily célra is sokat dolgoztak.

A nyomdászat technikai fejlődésének kezdetén az elmondott dolgok nem hibáknak és fogyatéknak, hanem a kezdetet jellemző jelenségeknek vehetők. Nem is tartott soká, és a nyomdászat szemlátomást fejlődött s oly eredményeket mutatott fel, a melyek bizony ily rövid idő előtti kezdetlegességekre nem engednének következtetni. S bár a könyvnyomtatás kezdetétől a XV. század végéig terjedő nyomdai termékeket incunabulumoknak vagy másként ös-

nyomtatványoknak is szokták nevezni, ez az elnevezés csak a legkezdetre talál, mert bizony az ősnymtatványok között – számra nézve 16 ezernél jóval több – számos olyan van, a melyen kezdetlegességnek már nyoma sincsen.

Ezek után néhány szót még a *nyomdai személyzetről* is szólunk. A nyomdamunka két fő-embere: a szedő és nyomdász; hozzájuk szegődött a betűöntő. A szedők akkor is tanult emberek voltak és számuk természetesen meghaladja a nyomdászokét. Különös iskolázásra egyik sem tehetett szert; főiskolája valamennyinek a nyomda volt, a hol gyakran mindent és annyira megtanultak, hogy új nyomdát alapíthattak. A nyomdában ugyan mindenik a maga dolgát végezte, de mégis jobb alkalom a mindenféle ismeret elsajátítására a nyomdánál nem találkozott. Az egész nyomdai berendezés nem sokból állott; könnyen is volt szállítható, s így az új nyomdász könnyen vándorolhatott másfelé, a hol jó kilátások kecsegtették. Papír és egyéb szükséges anyag (fém, festékkellékek) számos tekintélyesebb helyen kaphatók voltak; így tehát az új iparnak egy új helyen való meghonosítását misem akadályozta. Csak egy kis pénz kellett a dologhoz. S bár ez akkoriban nem volt oly általánosan elterjedt és könnyen szerezhető, mégis a nyomdaipar elég könnyen és feltűnő gyorsan terjedt.

Hogy mindez épen a XV. században történt, az az előzmények után nem is véletlen; de annál nagyobb szerencse. A középkornak végén a szellemi élet nagy fordulója előtt állunk, s egy újabb világ kezdetének hajnala virrad. A középkor hosszantartó és sokszoros sötétségét ébredés követi: a felvilágosodás, az úgynevezett újjászületés korszaka kezdődik. Ekkor a folyton növekedő tudásvágyat, a régi klasszikus világnak tanulmányát a kéziratok többé el nem láthatták: a sok olvasni szerető embernek sok kellett volna és kevés volt a – könyv. Épen jókor jön hát az új találmány; s csakhamar – a század 3-ik negyedében – közkinccsé is lesz. A kor embere használatának előnyeit rögtön felfogta és az előnyöket a mennyire célszerűnek vagy jónak látta és tudta, ki is aknáztta. Az eszme tehát terjed, hamar és ellenállhatlanul Európaszerte: Németország, Olaszország, Svájc, Franciaország majdnem egyszerre veszi birtokába, és csakhamar mindenfelé nyomdák keletkeznek. Nyomtatott könyv alakjában jelenik meg most majd minden, ami azelőtt írott volt: kezdve a biblián le az iskolai grammatikáig. Nagy dolog ez kétségkívül.

Nem követhetjük a nyomdászat elterjedésének szülővárosától, Mainztól kezdve a szélrózsa minden irányában vezető útjait. Röviden csak felemlítjük, hogy a XV. századbeli nyomdászat Strassburg, Bamberg, Köln városok után, Németországból először Olaszországba, aztán hazánkba és a Svájcba jut. A század végéig, 1500-ig: a németországi (Augsburg, Nürnberg, Ulm, Würzburg, Lipcse, München, Heidelberg, Hamburg, Tübingen, Pforzheim stb.) és ausztriai városokkal (Trieszt, Prága, Bécs, Brünn, Krakó stb.) majdnem egyidejűleg Olaszországban, nevezetesen: Velenczében, Milanóban, Bolognában, Firenzében, Paviában, Cremonában, Mantuában, Genuában, Turinban, Perugiában, Pisában, Sienában, Urbinoban és számos más helyen; továbbá a Svájcban: Baselben, Genfben és még néhány városban; Franciaországban: Párisban, Lyonban, Rouenban, Nantesban, Avignonban stb.; hazánkban: Budán; a németalföldi: Utrecht, Louvain, Antwerpen, Brüsszel, Gent, Harlem, Leyden városokban; továbbá Spanyolországban és Portugáliában: Valencziában, Sevillában, Barcelonában, Salamancában, Burgos-, Toledo-, Murcia-, Madridban és egyebütt; azonkívül az angol: Westminsterben, Oxfordban, Londonban stb. – és végül Svédországban (Stockholm, Wadstena); Dániában (Kopenhága); Törökországban (Konstantinápoly); és Oroszországban (Csernigov) ver gyökeret.

Olvasóinkat mindenek fölött az érdekelheti, hogy *hazánkba* a nyomtatás találmánya mikor jutott el. Nem kis büszkeséggel mondhatjuk, hogy *Buda* az említett városok közül többet évekkel megelőzött, a mennyiben hozzánk 1473-ban jutott el; így tehát megelőzte Angliát, Spanyolországot, Ausztriát, Lengyelországot és több más országot.

Eddig azt tartották, hogy Magyarország a nyomdászat ily korai használatát Geréb László budai prépostnak köszöni, aki Hess András német nyomdászt Olaszországból Budára hívta és vele itt az első nyomdát alapította. Ez részben, azaz Geréb személyét illetőleg tévedés. Amint legujabban kimutatták, a dolog következőképpen történt: Mátyás király 1470-ben különféle megbízással Karai László akkori alkanczellárt II. Pál pápához Rómába küldötte. „Kari László – mondja Fraknoi – római küldetésének politikai és személyi vonatkozású vívmányainál emlékezetesebb az az eredménye, mely hazánk műveltségtörténetének lapjaira van följegyezve: mert ugyanis ez a Karai volt az, aki ott a nyomdászattal megismerkedve, annak értékét felismerte és a már 1467-ben alakult nyomda egyik munkását, Hess Andrást rábírta, hogy Budára jöjjön s ott nyomdát alapítson.” Hess már 1471-ben a nyomda felállításához fogott; de ez nem ment könnyen. Amikor azonban végre a nyomda készen be volt rendezve, – nem akadt munkája. Mátyás királyt, ha a könyvnyomtatás iránt érdeklődött is, ami iránt nem igen lehet kétség, mégis az írott könyvek vonzották, a melyekkel persze az egyszerű nyomtatott könyvek nem versenyezhetek. A viszonyokon és a nyomdán Karai sem segíthetett, s így maga Hess látott hozzá egy munka: „Chronica Hungarorum” azaz a magyarok történetének nyomtatásához. Hogy ki írta, azt nem tudjuk. Kis folio alakú, 67 levélre terjed, és záró sorai (Kolophon) szerint 1473. junius 5-én készült el (l. ábra).

De úgy látszik, hogy pártfogója daczára, a kinek könyvét ajánlotta is, kiadójának a krónika nem hozott szerencsét. Nagyobb munkát többet nem is nyomtatott; sőt nyomdája rövid idő múlva megszűnik, felőle pedig többet nem hallnak. „A budai nyomdának rövid működése után bekövetkezett megszűnése Karai érdemét nem csökkenti; sőt azt látjuk hirdetni, hogy ő volt az egyetlen, ki felismerte annak fontosságát és szükségességét, hogy Magyarországnak nyomdája legyen” – mondja Fraknoi. „És ezért – folytatja – most már a dicsőség, ami a hazai műveltségtörténet lapjain eddig Geréb Lászlót környezte, ezentúl Karai László alakjára fog többé el nem halványodó fényt árasztani.”

Első könyvnyomdánknak ez a rövid története. Megszűnésének idejében a könyvszükséglet már nálunk is meglehetősen volt. Könyvkereskedők nyomda híján a nyomandó kéziratokat külföldi nyomdászokhoz küldték, kik a reájuk bízott munkát elég olcsón és jól végezték el. Ezek a kiadványok latin nyelvűek és többnyire egyházi szertartási könyvek, Missalék stb. voltak. Az első magyar nyelvű nyomtatvány 1484-ben Nürnbergben készült.

Magyarország azonban nyomda nélkül maradt; s ez így volt egészen a nagy-szebeni (1529) és különösen a brassói (1534) nyomdák létesítéséig. E mellett feltűnő, de megmagyarázható, hogy a külföldön magyar nyomdászokra bukkanunk. Mint a német nyomdászok, ők is sokfelé megfordultak; így Velenczében, Modenában, Mantuában, Paduában, Cremonában, aztán Lyonban, Pilsenben, ahol többnyire huzamosabb ideig dolgoztak; egyes helyeken, mint például Velenczében, többekkel is találkozunk. Ha tehát a XV. század végén nyomdászatunk még nincs is, mégis örömeinkre szolgálhat, hogy fiainak munkásságával hazánk a nyomdászatnak szolgálatokat tett és így a munkásság révén is az általános művelődésben részt vett és a nyomdászat történetében is szerepe van.

A XVI. század nyomdászata már a kezdő korszakon túl van, s így cikkünk keretén kívül esik.